

A felsőoktatásban tanuló férfiak és nők tényleges mobilitása, státuszinkonzisztencia a nők oktatásbeli és munkaerő-piaci helyzete között

Fényes Hajnalka

■ Dolgozatunkban a felsőoktatásban levő nemi különbségek két aspektusával, a férfiak és nők társadalmi mobilitásával és a későbbi elhelyezkedési esélyek különbségével foglalkozunk. Napjainkban a fejlett országokban a nők többségbe kerültek a felsőoktatásban, és további előnyük, hogy rosszabb társadalmi háttérrel is megjelennek itt, szemben a férfiakkal, akik hasonló háttérrel feltehetőleg a szakmunkásképzésben „vesznek el”. Azonban ha a diplomás férfiak és nők elhelyezkedési esélyeit is figyelembe vesszük, itt már a férfiak előnye figyelhető meg. Tehát státuszinkonzisztencia figyelhető meg a nők oktatásbeli és munkaerő-piaci pozíciói között. Kutatásunk most már országos adatokon, a Diplomás Pályakövető Rendszer két adatbázisa segítségével vizsgálja a fenti jelenségeket. ■

Ebben a tanulmányban két kérdéssel foglalkozunk: egyrészt hogy milyen a felsőoktatásban tanuló fiúk és lányok iskolai mobilitása (itt a felsőoktatási hallgatók társadalmi háttérét hasonlítjuk össze), másrészt a már végzett hallgatók későbbi státuszát vizsgáljuk nemenként. Korábbi eredményeink azt mutatják, hogy a fiúk kisebbségben vannak a felsőfokú képzésben, és iskolai mobilitásuk is kisebb (csak jobb háttérrel jönnek a felsőoktatásba). Azonban számos kutatás kimutatta, hogy későbbi munkaerő-piaci helyzetük előnyösebb, mint a nőké. A tényleges társadalmi mobilitása – éppen azért, mert a fiúk munkaerő-piaci pozíciói jobbak – valójában a fiúknak lesz kedvezőbb, hiszen a fiúk és lányok társadalmi háttere általában (és nem a felsőoktatásban) hasonló. Eddigi kutatásainkban ezt a jelenséget nem tudtuk vizsgálni, mivel nem rendelkezünk a későbbi státuszra vonatkozó adatokkal.

Dolgozatunkban feltáró vizsgálatot végzünk a Diplomás Pályakövető Rendszer két adatbázisa alapján,¹ és előzetes hipotéziseket nem állítunk fel. Kutatásunkban keresztábrákat és az összehasonlító átlagok módszerét használjuk az SPSS programcsomag segítségével. A társadalmi háttér összevetésénél lehetőség nyílik a nagy mintaelemszám következtében a 2009-es hallgatói vizsgálatban ellenőrizni azt a feltevést is, hogy a fiúk önszelekciója (hogy csak jobb háttérrel tanulnak a felsőoktatásban) a „maszkulin” szakokon (ahol a fiúk többségben vannak) is fennáll-e, vagy csak azokon a szakokon, ahol nőttöbbség van. Kutatásunk további újdonsága, hogy míg eddigi eredményeink a „partiumi”² térség felsőoktatási hallgatóira vonatkoztak, most már országos adatokon is meg tudjuk vizsgálni a fenti két kutatási kérdést.³

Státuszinkonzisztencia a nők oktatásbeli és munkaerő-piaci helyzete között

A nők oktatásban levő előnye számos dimenzióban kimutatható. Egyrészt többségben vannak a gimnáziumokban és a felsőoktatásban a fejlett országokban és Magyarországon is (már a nagy presztízsű egyetemi szakokon [orvosi, jogi, közgazdasági] is több a lány) (Bae et al., 2000; Freeman, 2004; Buchmann et al., 2008; Róbert, 2000; Székelyi et al., 1998; Fényes, 2010), másrészt „partiumi” adatokon kimutattuk, hogy a lányok iskolai mobilitása is nagyobb, a fiúk csak jobb társadalmi háttérrel jönnek a felsőoktatásba (Fényes, 2010). Ezt a jelenséget

¹ Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. TÁMOP 4.1.3. A felsőoktatási szolgáltatások rendszerszintű fejlesztése c. kiemelt projekt: Diplomás Kutatás 2010, Hallgatói motivációs kutatás 2009.

² A „partiumi” régiót nem a napjainkban bevett jelentésével, Partium romániai részével azonosítottuk, hanem a történelmi jelentést vettük alapul, amelybe Magyarország két megyéje (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg), Romániából négy megye és Ukrajnából a kárpátaljai rész tartozott. A mintákban a térségben levő magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények hallgatói szerepeltek.

³ Korábbi kutatásainkban felmerült, hogy a fiúk aránya azért kisebb a régió felsőoktatásában, mert a fiúk máshová, a nagyobb presztízsű intézményekbe mennek tanulni (pl. Budapestre). Azonban az országos adatok azt mutatják, hogy a nők túlsúlya a képzésben más térségekben is fennáll, tehát ez az érvelés nem lehet igaz (2005–2010 között a nők aránya a felsőoktatásban nappali tagozaton 53% körüli az OKM oktatásstatisztikai adatgyűjtése szerint). Emellett korábbi tanulmányunkban azt is kimutattuk, hogy a térségben lévő intézmények – a feltételezésekkel ellentétben – nem alacsony státuszúak, inkább közepes, illetve nagy presztízsűek a HVG 2011-es rangsora alapján (részletesen lásd Fényes, 2011), ami szintén gyengíti a fenti érvelést. Egy másik érvelés szerint a lányok nagyobb iskolai mobilitása (a fiúk jobb társadalmi háttere) a felsőoktatásban nem biztos, hogy érvényes országosan, elképzelhető, hogy a rossz háttérű fiúk a „partiumi” térségből más régiókba mentek tanulni felsőfokon. Ezt az állítást korábbi vizsgálatainkban már ellenőriztük (Fényes, 2010). Egy kontrollcsoportban (a miskolci műszaki képzésben) is megvizsgáltuk a fiúk társadalmi háttérét, és ott is azt kaptuk, hogy a fiúk háttere kedvezőbb volt, tehát a rossz háttérű fiúk nem egy másik térség műszaki felsőoktatásában tanulnak, hanem inkább a szakmunkásképzésben, valamint a szakközépiskolákban „vesznek el”, illetve helyezkedtek el a képzéseket követően a munkaerőpiacon.

külföldi vizsgálatok (Buchmann–DiPrete, 2006) is megerősítik.⁴ Fontos megjegyezni, hogy a középiskolás lányok és a felsőoktatási hallgatónők szerzett kulturális tőkéje is nagyobb (többet olvasnak, nagyobb a kulturális fogyasztásuk [színház-, múzeum-, mozi- és koncertlátogatás]), ami szintén növelheti a későbbi társadalmi mobilitásukat (DiMaggio, 1982; DiMaggio–Mohr, 1985; Fényes, 2010). Emellett a lányok előnyben vannak az informális tanulás számos formájában is (Fényes, 2010). Továbbá a lányok középiskolai eredményessége is jobb (jobb tanulmányi átlagok, több nyelvvizsga, nagyobb tanulmányi versenyeken való részvétel, merészebb továbbtanulási tervek), és a felsőoktatásban is jobb néhány eredményességi mutatójuk (a nyelvvizsgák száma, további továbbtanulási tervek az egyetem után) (Fényes, 2010).

Azonban a horizontális és vertikális szegregáció a képzésben továbbra is hátrányos helyzetbe hozza őket, eltérő (sokszor kisebb presztízsű) szakokon tanulnak nagyobb arányban és kisebb az arányuk az elitintézményekben, minek következtében később hátrányos helyzetben lesznek a munkaerőpiacon (Jacobs, 1999; Charles–Bradley, 2002; Fényes, 2010). Tehát a lányok, nagyarányú oktatásban való részvételük ellenére, a munkaerőpiacon továbbra is hátrányban vannak. *Státuszinkonzisztencia* van a nők iskolázottsága és munkaerő-piaci pozíciója között (Ferge, 1976). A státuszinkonzisztenciával kapcsolatban két kérdés merül fel. Az első, hogy miért vannak hátrányban a nők a munkaerőpiacon, azaz miért kisebb oktatásuk megtérülése.

Röviden összefoglalva a következő tényezők játszanak szerepet a nők bérhátrányában és kisebb munkaerő-piaci érvényesülésében (a részletes kifejtést lásd Fényes, 2010). Az első a *horizontális szegregáció* a munkaerőpiacon, azaz hogy elkülönülnek a feminizálódott és férfidomináns munkakörök és a női foglalkozások presztízse és anyagi megbecsültsége alacsonyabb. A második a *vertikális szegregáció*, azaz hogy kevesebb nő van vezető pozícióban (a nők karrierje egy ponton túl láthatatlan „üvegplafonba” ütközik). Végül a harmadik a *diszkrimináció*, mely szerint a nők ugyanazért a munkáért kevesebb bért kapnak.

Emellett a nők bérhátrányaiban közrejátszanak a nők speciális személyiségjellemzői (kevesbé jellemző rájuk a versenyszellem és a kreativitás), a nők kisebb emberi tőkéje (a nők kevesebbet fektetnek a munkaerőpiacon hasznosítható képzettségekbe, mivel a háztartás és a családi feladatok lekötik idejük egy részét, illetve az otthon lévő nők, háziasszonyok megszerzett emberi tőkéjüket nem használják, az otthon töltött évek csökkentik emberi tőkéjüket, és ezáltal ennek munkaerő-piaci értéke is csökken) és sajátos munkaattitűdjük (altruista, másokon segítő attitűd) (Fényes, 2010).

A státuszinkonzisztenciával kapcsolatos második kérdés, hogy miért van több nő a felsőoktatásban, amikor a munkaerő-piaci megtérülés számukra jóval kisebb. A kérdésre a válasz szintén összetett, és csak részben teljes. Egyik lehetséges ok a lányok jobb középiskolai tanulmányi eredménye lehet, azonban ez már az 1950-es években is kimutatható volt, amikor a nők aránya a felsőoktatásban jóval alacsonyabb volt. Mindazonáltal korábbi kutatásaink szerint is hazánkban a középiskolás lányoknak jobb a tanulmányi átlaga, többen nyelvvizsgáznak, nagyobb arányban vesznek részt tanulmányi versenyeken, valamint merészebb továbbtanulási

⁴ A felsőfokú képzésben ott is több a lány, mint a fiú, és elsősorban a középfokú vagy ennél alacsonyabb végzettségű szülők fiainak csökkent a továbbtanulási kedve, miközben az ilyen hátterű lányoknak a felsőfokú továbbtanulási kedve nőtt.

terveik vannak, mint a fiúknak (Fényes, 2009). Érdekes eredmény az is, hogy a Debreceni Tehetséggondozó Program (DETEP) adatbázisa alapján a „tehetségek” almintájában már a középiskolában jelentkeznek egyes, a fiúk későbbi munkaerő-piaci sikerességét jelző tényezők (nagyobb közéleti tudományos aktivitás, pl. nagyobb diákszervezeti tagság), bár a lányok a szorosan vett iskolai teljesítményekben ott is jobbak voltak középfokon (Fényes–Ceglédi, 2010).

A lányok magyarányú felsőoktatási részvételének másik oka lehet az oktatás megtérülésének változása. Kimutatható, hogy a lányoknál nagyobb a felsőfok bérelőnye és a nők munkaerő-piaci hátrányai relatíve csökkennek, ami ösztönözheti őket a továbbtanulásra. Azonban a fiúk abszolút értelemben továbbra is előnyben vannak a munkaerőpiacon (DiPrete–Buchmann, 2006).

További okok lehetnek a nők speciális jellemzői, többek közt a nőkre jellemző női referenciacsoportok, az irreális várakozások, a nőkre jellemző „jó kislány” szerep, ami jobb tanulmányi eredményekre ösztönzi őket (Mickelson, 1989). Azonban ezek szintén korábban is fennállhattak (Jacobs, 1996).

Egy másik magyarázat szerint a lányok továbbtanulási arányai azért is magasabbak, mert jobban azonosulnak a „*kredencializmussal*” (vagy a papírkórsággal Miller fogalmát használva). Azt gondolják, a diploma (a papír megszerzése) inkább segíti őket a munkaerő-piaci érvényesülésben, szemben a fiúkkal, akikre a „*státuszörökvés*” jellemző, feltehetőleg a hagyományos kenyérkereső szereppel azonosulva minél hamarabb szeretnének jövedelemhez jutni, és emiatt sokan nem tanulnak tovább a felsőoktatásban.

A fiúk alacsony felsőoktatási részvételében közrejátszik még, hogy már a középfokú iskola megválasztásában jelen van a fiúk önszelekciója. Sokan közülük meg sem próbálnak bekerülni gimnáziumba, pedig köztudott, hogy a szakmunkásképzésben való részvétel Magyarországon egyfajta „zsákutca” a további továbbtanulást tekintve, de a szakközépiskolásoknak is csak 2/5-e akar felsőfokon továbbtanulni, miközben a gimnazisták 4/5-e (Nagy P. T., 2004).⁵ A középfokú iskolaválasztás (a szakmunkásképzés, a szakközépiskola és gimnázium közti választás) döntően meghatározza a későbbi továbbtanulási terveket, és a diákok neme erősen befolyásolja az önszelekciós hajlamot (jelentkezett-e egyáltalán gimnáziumba, felsőfokra) (Nagy P. T., 2004). A fiúk önszelekciójának következménye, hogy kisebbségben lesznek a felsőoktatásban is, és szelektáltabbak lesznek a társadalmi háttér vonatkozásában is, csak jobb háttérrel jönnek felsőfokra tanulni. (A rosszabb háttérű fiúkat feltehetőleg a szakmunkásképzésben találjuk.)

⁵ 2007-ben Magyarországon a szakmunkástanulók több mint 60%-a férfi, míg a gimnazisták majdnem 60%-a nő, illetve a szakközépiskolások között körülbelül fele-fele arányban vannak férfiak és nők (Oktatásstatisztikai évkönyv 2007/2008).

Eddigi eredményeink a fiúk és lányok iskolai mobilitásáról

Amikor a lányok aránya még kisebb volt a képzés felsőbb szintjein, társadalmi (iskolai) mobilitásuk is kisebb volt, mint a fiúké. A társadalmi háttér erősebben hatott a lányok iskolázottságára hazánkban (H. Sas, 1984), de a többi fejlett országban (Alexander–Eckland, 1974) is. Tehát a lányok társadalmi háttere kedvezőbb volt például a felsőoktatásban, mint a fiúké. A lányok nagyarányú beáramlásával a gimnáziumokba és a felsőfokú képzésbe azonban a rosszabb háttérű lányok is megjelennek a képzésben, sőt elképzelhető, hogy ma már nekik lesz a kedvezőtlenebb a háttérük.⁶

Korábbi 2003-as és 2005-ös regionális vizsgálati eredményeink (Fényes–Pusztai, 2006; Fényes, 2010) szerint az elsőéves egyetemisták és főiskolások körében a fiúk szülei iskolázottabbak voltak, a fiúk anyagi háttere kedvezőbb, lakóhelyük előnyösebb volt, tehát kisebb volt a fiúk mobilitása. A negyedéves adatbázisban azonban a fiúk és lányok szülei hasonlóan iskolázottak voltak (az oktatási expanzió vagy a lemorzsolódás hatására?), a lányok lakóhelyének településtípusa hasonlóvá vált a fiúkéhoz (lányok negyedévre elköltöztek?), és a fiúknak „csupán” az anyagi háttere volt kedvezőbb. A jelenség értelmezése során a továbbtanulási döntés racionális döntésméleti modelljét hívtuk segítségül. A felsőfokú képzésben kisebbségben levő fiúk kedvezőbb anyagi háttérű családjá inkább vállalni tudta a továbbtanulást, azonban a lányok kedvezőtlenebb anyagi háttérrel is megjelennek a képzésben. Emellett arra is gyanakodhatunk, hogy a lányokhoz hasonló (kedvezőtlenebb) anyagi háttérű fiúk és szüleik inkább a szakmunkásképzőket választották az általános iskola után, annak kisebb költsége (pl. a gyorsabb elhelyezkedés) miatt.

Későbbi, 2008-as és 2010-es – szintén a „partiumi” térségre vonatkozó – eredményeink szerint is a fiúkra kisebb mobilitás jellemző a felsőoktatásban. Míg az alapképzésben (BA, BSc) a fiúk háttere majdnem minden mutatóban jobb volt (szülők iskolázottsága, olvasási szokásai, a család kulturális javakkal való rendelkezése, a család objektív és szubjektív anyagi helyzete), a mesterképzésben csak az apák iskolai végzettsége, a szubjektív anyagi helyzet és az állandó lakóhely településtípusa volt a kedvezőbb. A lányok tehát csak sokkal jobb háttérrel próbálták meg a továbbtanulást a mesterképzésben (részben kisebb önbizalmuk miatt), míg a fiúk háttere hasonló a képzés két szintjén, és emiatt az iskolai mobilitásban is kisebb a különbség nemenként a mesterképzésben, mint az alapképzésben (bár a lányok előnye ott is kimutatható) (Fényes, 2011).

Fontos megjegyeznünk, hogy Treiman (1998) iparosodási hipotézise szerint a modern társadalmakban a származás az iskolázottságon keresztül hat az elért státuszra, és a származás direkt hatása kisebb. További hipotézise, hogy az iskolázottság erősen hat a későbbi státuszra, azaz egyre meritokratikusabbak a modern társadalmak. Azonban a fiúk esetén nincs olyan szoros kapcsolat az iskolai végzettség és a későbbi státusz között, tehát a férfiak kisebb mobilitása lehet, hogy csak az iskolázottságban levő mobilitásra vonatkozik és a tényleges társadalmi mobilitásra nem biztos, hogy igaz. (Jelen dolgozatunk újdonsága a diplomás fiúk és lányok későbbi munkaerő-piaci helyzetét is vizsgálni tudja.)

⁶A lányok nagyobb iskolai mobilitását napjainkban már nemzetközi vizsgálatok (USA) is kimutatják (Buchmann–DiPrete, 2006).

Adatbázisok és a vizsgált változók

Vizsgálatunkban a Diplomás Pályakövető Rendszer két adatbázisát használtuk fel: egyrészt a „Diplomás pályakövetés – hallgatói motivációs kutatás, 2009” adatbázist, másrészt a „Diplomás kutatás 2010” adatbázist. A hallgatói motivációs kutatásban a vizsgálati populációt a 2009-ben nappali tagozatos alapképzéses (BA, BSc) és osztatlan főiskolai és egyetemi hallgatók tették ki. A mintában 7 835 fő szerepelt, melynek 50,44%-a volt lány (szemben a hivatalos országos adatokkal, ahol a nappali tagozatos hallgatók kb. 53%-a volt lány ebben az időszakban). A vizsgálat országos volt, és minden évfolyam szerepelt benne, szemben korábbi regionális vizsgálatainkkal. A minta képzési terület (szak), évfolyam és nem szerint reprezentatív volt, az egyes karokon arányos kvótás mintát képeztek. Karonként 80–200 fő került lekérdezésre. Az első helyes jelentkezés alapján a legnépszerűbb hetven kar került a mintába, és karonként csak egy domináns képzési területet vizsgáltak. A lekérdezés az EU és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

A „Diplomás kutatás 2010” esetén a 2007-ben végzett egyetemisták és főiskolások 2010-es helyzetét vizsgálták. A vizsgálati populációt a 2007-ben Magyarország összes felsőoktatási intézményében az alap és egyéb diplomát nyújtó képzésben végzett hallgatók képezték (minden tagozaton és finanszírozási formában). Az egyszerű véletlen mintavételt követően a minta elemszáma 4 510 fő lett, melyből kutatásunk során leválogattuk a nappali képzésben részt vevőket (2 793 fő), és csak őket vizsgáltuk, a korábbi kutatásaink és a hallgatói 2009-es vizsgálatral való összehasonlíthatóság miatt.⁷ A minta volt nappalis hallgatóinak 60,6%-át tették ki a nők, ami kissé magasabb, mint a hivatalos országos adatok. A diplomás kutatás mintájába tíz képzési terület hallgatói kerültek be, és a képzési területek összes intézményét bevonták. Az intézményi alminták nem voltak arányosak, a kis létszámú intézményekből több hallgatót kérdeztek le, de ezt az adatbázisban súlyozással utólag korrigálták. Súlyozás történt a nemek, a képzési területek és az intézmények szerint is, így nem, képzési terület és karok szerint reprezentatív mintát kaptak.

Vizsgálati témánk szempontjából fontos megjegyezni, hogy országosan, ahogy írtuk, kb. 53% a nők aránya a nappalis hallgatók között 2005–2010 között (az OKM oktatásstatisztikai adatgyűjtése szerint). Itt a 2009-es hallgatói vizsgálatban ennél valamivel kevesebb, a már végzetek vizsgálatában pedig valamivel több volt a női hallgató (a „partiumi” térségben, korábbi vizsgálatainkban szintén valamivel nagyobb volt a lányok aránya, mint amit az országos adatok mutattak a lekérdezés időpontjában).

A *vizsgált változóink* a megkérdezettek neme, képzési területe, a megkérdezettek társadalmi háttere (az anya és apa iskolai végzettsége a megkérdezett 14 éves korában, az állandó lakhely településtípusa és a család átlagos anyagi helyzete ugyanekkor), és végül a későbbi 2010-es státuszra vonatkozó adatok (a havi nettó jövedelem, egyéb havi nettó juttatások, a háztartás havi nettó jövedelme, a háztartásban élők átlagos száma, a jelenlegi lakhely településtípusa, a jelenlegi/utolsó munkahely ágazata és cégformája, és végül a megkérdezett jelenlegi beosztása). A társadalmi hátteret ebben a kutatásban csak a fenti néhány változóval közelítettük, szemben a korábbi regionális vizsgálatainkkal, ahol jóval több változó állt a rendelkezésünkre.

⁷ A későbbi munkaerő-piaci státusz szempontjából szintén ésszerűbb volt csak a volt nappalisokkal dolgozni, mivel pl. a levelező tagozatos hallgatók munkaerő-piaci helyzete nagymértékben és sok szempontból eltér a nappalisokétól, és ez nehezítette volna az adatok értelmezését.

Iskolai mobilitás, a fiúk és lányok társadalmi háttere

Ahogy az 1. és 2. táblázatból látható, a 2007-ben végzettek anyái és apái közt több a szakmunkás és szakközépiskolai végzettségű, és kevesebb a diplomás, mint a 2009-es hallgatói vizsgálatban. Érdekes jelenség tehát, hogy a pár évvel fiatalabb generáció társadalmi háttere általánosságban kedvezőbb, az expanzió lassulásával a diplomások a társadalmi bezáródás jeleit mutatják, általánosságban kisebb lett a társadalmi mobilitás a felsőoktatási hallgatók körében. Látható az is, hogy az anyákhoz képest az apák nagyobb arányban rendelkeznek diplomával mindkét adatbázisban, tehát a nők előnye a felsőfokú képzésben a szülők generációjában még nem állt fenn.

1. táblázat. Az anyák iskolai végzettsége a két adatbázisban

	Hallgatók 2009		Végzettek 2007	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
8 általános vagy kevesebb	2,95	3,63	4,48	5,31
Szaktanulmányi képző, inasiskola, szakiskola	9,53	9,81	14,55	15,16
Szakközépiskola, technikum (érettségivel)	20,50	22,56	23,33	27,79
Gimnázium	19,04	20,22	18,48	21,77
Főiskola	27,26	26,12	25,07	19,47
Egyetem (tudományos fokozat nélkül)	17,45	15,48	11,71	8,08
Egyetem (tudományos fokozattal)	3,26	2,19	2,38	2,24
N	3 892	3 967	1 093	1 695

$p < 0,01$

2. táblázat. Az apák iskolai végzettsége a két adatbázisban

	Hallgatók 2009		Végzettek 2007	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
8 általános vagy kevesebb	2,20	3,19	2,66	2,67
Szaktanulmányi képző, inasiskola, szakiskola	17,79	19,74	23,51	28,45
Szakközépiskola, technikum (érettségivel)	24,71	26,23	28,83	29,76
Gimnázium	10,12	11,37	10,01	9,78
Főiskola	18,07	15,95	16,25	15,17
Egyetem (tudományos fokozat nélkül)	22,34	19,71	15,15	11,08
Egyetem (tudományos fokozattal)	4,79	3,82	3,40	2,96
N	3 885	3 957	1 089	1 687

$p < 0,01$

A nemi különbségeket tekintve látható, hogy a fiúk anyái és apái mindkét adatbázisban iskolázottabbak, tehát a fiúk háttére, hasonlóan korábbi „partiumi” vizsgálatainkhoz, országosan is kedvezőbb.⁸

Összességében tehát, összhangban a „partiumi” régióban kapott eredményekkel (és az amerikai adatokkal), a fiúk társadalmi háttére (a szülők iskolai végzettségét tekintve) kedvezőbb mindkét vizsgálatban, ami azt jelenti, hogy a fiúk társadalmi (iskolai) mobilitása kisebb, csak jobb háttérrel próbálják meg a továbbtanulást, egyfajta önszelekció jellemző rájuk. A fiúk kisebbségben vannak a képzésben és a társadalmi háttér tekintetében is szelektáltabb csoportot képeznek.

A horizontális szegregáció és a háttér, avagy érvényesül-e a férfiak önszelekciója a „maszkulin” szakokon is?

Ebben a részben csak a 2009-es hallgatói vizsgálat adataival dolgozunk, mivel itt nagyobb az elemszám, és emiatt pontosabban meg tudjuk vizsgálni a diákok társadalmi háttérét nemenként, külön-külön a „nőies” és „férfias” képzési területeken. Hogy elkülönítsük a „maszkulin” és „feminin” képzési területeket (ahol a férfiak, illetve a nők többségben vannak), megnéztük a 14 képzési területen a férfiak és nők arányát.

A 3. táblázatban látható, hogy a fiúk három képzési területen nagy többségben vannak (ezek lesznek a „maszkulin” területek): az informatikán, a műszaki képzésekben és a nemzetvédelem területén, a horizontális szegregáció a képzésben tehát kimutatható. Az itt tanulók száma 2 195 fő, ami az összes diák 28%-át teszi ki. A többi képzési területen 50% vagy magasabb a lányok aránya. A „maszkulin” szakok aránya jóval kisebb, mint a „feminin” szakoké, azonban azokon a férfiak igen nagy számban képviseltetik magukat, emiatt lehetséges, hogy összességében a lányok aránya csak kevéssel magasabb a teljes mintában (a nők aránya valamivel kisebb, mint az országos hivatalos adatok a nappalisok körében [53%], tehát a minta valamennyire torzít).

⁸ A 2007-ben végzettekről volt összehasonlító adat a megkérdezett 14 éves korában a család anyagi helyzetéről, de ebben nem volt szignifikáns különbség nemenként. Emellett a 2009-es hallgatói vizsgálatban volt adat a család (a megkérdezett 14 éves kori) állandó lakhelyének településtípusáról, de ebben sem volt szignifikáns különbség nemenként.

3. táblázat. A férfiak és nők aránya képzési területenként (Hallgatók 2009)

	Férfi	Nő	N
Agrártudományi	46,79	53,21	577
Bölcsészettudományi	28,40	71,60	1 141
Gazdasági	37,05	62,95	1 301
Informatikai	92,33	7,67	600
Jogi és igazgatási	40,08	59,92	504
Műszaki	80,23	19,77	1 502
Művészeti	46,49	53,51	299
Művészetközvetítői	27,06	72,94	85
Nemzetvédelmi és katonai	59,00	41,00	100
Orvos- és egészségtudományi	38,51	61,49	509
Pedagógiai	7,07	92,93	198
Sporttudományi	50,00	50,00	102
Társadalomtudományi	33,58	66,42	402
Természettudományi	44,83	55,17	551
Összesen	49,56	50,44	7 871

$p < 0,001$

Társadalmi háttér a „maszkulin” szakokon nemenként

A továbbiakban most már bontott adatokon elemezzük a diákok társadalmi háttérét, és vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy a „maszkulin” szakokon is érvényesül-e a fiúk önszelekciója a társadalmi háttér tekintetében vagy csak a „feminin” szakokon.

Adataink szerint a „maszkulin” szakokon nem érvényesül az önszelekció, a fiúk túlsúlyban vannak ezeken a képzési területeken, és társadalmi háttér vonatkozásában sem szelektáltabbak, mint a lányok. A fiúk háttére hasonló a lányokéhoz, az állandó lakhely településtípusa, illetve az anyák iskolai végzettsége nem mutatott szignifikáns nemi különbséget (az adatokat ezért most nem mutatjuk be). Az apák iskolai végzettségében azonban van egy árnyalatnyi különbség (lásd a 4. táblázatot). Míg a fiúk apja középfokon inkább szakközépiskolában végzett, a lányoké inkább gimnáziumban, ami éppen a lányok kissé kedvezőbb háttérére utal. Érdekes jelenség tehát, hogy a lányok csak akkor próbálnak meg „férfias” szakokon tanulni, ha apjuk iskolázottsága valamivel kedvezőbb, rosszabb háttérrel inkább a „nőies” szakokra mennek.

4. táblázat. Az apák iskolai végzettsége a „maszkulin” képzési területeken (Hallgatók 2009)

	Férfi	Nő
8 általános vagy kevesebb	1,06	3,13
Szaktanácsképző, inasiskola, szakiskola	20,36	20,89
Szakközépiskola, technikum (érettségivel)	25,77	19,84
Gimnázium	10,26	14,36
Főiskola	17,88	17,23
Egyetem (tudományos fokozat nélkül)	20,47	21,15
Egyetem (tudományos fokozattal)	2,92	2,87
N	1 812	383

$p < 0,01$

Társadalmi háttér a „feminin” szakokon nemenként

Ahogy az 5. és 6. táblázatból látható, a „lányos” képzési területeken, akárcsak a teljes adatbázisban, a fiúk szüleinek iskolai végzettsége kedvezőbb, csak jobb háttérrel tanulnak ezeken a szakokon, itt tehát érvényesül a fiúk önszelekciója, és kisebb társadalmi mobilitás jellemző rájuk. Látható tehát, hogy a fiúkat jellemző kisebbségi lét egyben a társadalmi szelekció (a fiúk jobb háttérének) oka.⁹

5. táblázat. Az anyák iskolai végzettsége a „feminin” képzési területeken (Hallgatók 2009)

	Férfi	Nő
8 általános vagy kevesebb	2,50	3,52
Szaktanácsképző, inasiskola, szakiskola	7,41	9,74
Szakközépiskola, technikum (érettségivel)	18,00	22,36
Gimnázium	19,01	20,15
Főiskola	28,39	26,18
Egyetem (tudományos fokozat nélkül)	20,64	15,57
Egyetem (tudományos fokozattal)	3,90	2,32
N	2 078	3 583

$p < 0,001$

⁹ A megkérdezettek 14 éves kori településtípusa azonban nem különbözött nemenként (az adatokat a szignifikancia hiánya miatt nem közöljük), szemben a „Partiumban” kapott eredményekkel a falusi lakóhely jellemzőbb volt a lányokra, mint a fiúkra.

6. táblázat. Az apák iskolai végzettsége a „feminin” képzési területeken (Hallgatók 2009)

	Férfi	Nő
8 általános vagy kevesebb	1,54	2,18
Szakközépiskola, inasiskola, szakiskola	15,53	19,61
Szakközépiskola, technikum (érettségivel)	23,78	26,92
Gimnázium	9,99	11,05
Főiskola	18,23	15,81
Egyetem (tudományos fokozat nélkül)	23,97	19,56
Egyetem (tudományos fokozattal)	6,42	3,92
N	2 073	3 574

p<0,001

A későbbi státusz nemenként

A továbbiakban néhány olyan változót vizsgálunk a már végzetek mintáján, amelyek a lekérdezéskori társadalmi státuszukra utalnak, amit az eddigi hallgatói vizsgálatainkban nem tudtunk vizsgálni. Kíváncsiak voltunk, hogy fennáll-e az elméleti részben kifejtett státuszinkonzisztencia a lányok oktatásbeli és munkaerő-piaci helyzete között, illetve az elért státuszból következtethetünk a fiúk és lányok tényleges mobilitására is.

7. táblázat. A 2007-ben végzetek 2010-es jövedelmi adatai és az egy háztartásban élők száma nemenként (átlagok)

		Havi nettó (ezer forint)	Egyéb havi nettó juttatások (ezer forint)	Háztartás összes nettó (ezer forint)	Fő/háztartás
Férfi	Átlag	159,33	27,81	284,01	2,64
	N	601	397	480	1 066
Nő	Átlag	131,62	24,93	260,65	2,59
	N	1 047	645	834	1 645
Összes	Átlag	141,73	26,03	269,18	2,61
	N	1 648	1 043	1 315	2 711
	ANOVA	*	NS	**	NS

* p<0,001 ** p<0,01 NS: nem szignifikáns.

Az elért státusz fontos összetevője a megkérdezett jövedelmi helyzete. Itt az összehasonlító átlagok segítségével négy változót vizsgáltunk nemenként (lásd a 7. táblázatot). Míg az egyéb havi juttatások és a háztartásban élők száma nem különbözött nemenként, a havi nettó

jövedelme, várakozásainknak megfelelően, a fiúknak szignifikánsan magasabb. Érdekes azonban, hogy a háztartás összes nettó jövedelme is a fiúknál kedvezőbb, ami már tartalmazza az összes családtag (köztük a nők) jövedelmét is. A lányok, ha a férjük jövedelmét is beszámítják, kisebb háztartási összjövedelmet becsültek, mint a fiúk, ami feltehetőleg a becslés torzításából is adódhat, illetve abból is, hogy napjainkban változnak a párkapcsolati minták, és diplomás nők alacsonyabb iskolai végzettségű partnereket is választanak.

Nézzük most a 2007-ben végzetek 2010-es lakóhelyének nemi különbségeit, ami a jelenlegi társadalmi háttér egyik összetevője lehet.

8. táblázat. A megkérdezettek jelenlegi állandó lakhelyének településtípusa (csak a 2007-ben végzetek körében)

	Férfi	Nő
Főváros	28,96	30,90
Vidéki megyeszékhely vagy megyei jogú város	24,47	20,70
Egyéb város	29,15	26,81
Község	17,05	21,35
Külföld	0,37	0,24
N	1 091	1 686

$p < 0,05$

Korábbi kutatásainkban kimutattuk, hogy a lokális kötődés inkább a lányokra jellemző (Fényes, 2010), és mivel a 2007-ben végzetek 2010-es lakóhelyénél a fiúk településtípusa a kedvezőbb (lásd a 8. táblázatot), feltételezhetjük, hogy a lányok többen maradnak eredeti falusi lakóhelyükön, mint a fiúk, és ezért kedvezőbb a fiúk lakhelyének településtípusa.¹⁰ A fiúk előnye tehát ebben a vonatkozásban is érvényesül, kedvezőbb státuszuk a lakóhely vonatkozásában is kimutatható.

Ahogy azt a tanulmány elméleti részében láttuk, a lányok bérhátrányaiban közrejátszhat a munkaerőpiacon lévő horizontális szegregáció is nemenként.

A 9. táblázat szerint a diplomás lányok nagyobb arányban dolgoznak a szolgáltatási szférában, ezen belül is a vendéglátásban és a gazdasági szolgáltatások területén, valamivel többen foglalkoznak ingatlanüggyekkel, és kiugróan magas az arányuk az oktatásban, egészségügyben és a szociális ellátásban. Az ágazati nemi megoszlás összhangban van tehát a tradicionális munkamegosztással és a tradicionális nemi szerepekkel, a nők aránya a segítő szakmákban jóval felülmúlja a férfiakét. Mindez azért lényeges, mert – ahogy az elméleti részben írtuk – ezen szakmák társadalmi és anyagi megbecsültsége jóval kisebb, ami hátrányos helyzetbe hozza a nőket a munkaerőpiacon.

További információkkal szolgálhat a horizontális szegregációról a munkahely cégformája nemenként.

¹⁰ Ez összhangban van azzal is, hogy a 2009-es hallgatói vizsgálatban nem volt különbség a 14 éves kori lakóhely településtípusában nemenként.

9. táblázat. A megkérdezett jelenlegi/utolsó munkahelyének ágazata nemenként (2010, 2007-ben végzettek)

	Férfi	Nő
Mezőgazdaság, vad-, erdő-, halgazdálkodás	4,26	2,50
Bányászat	0,39	0,12
Feldolgozóipar	6,68	3,00
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	4,07	1,00
Építőipar	4,94	2,37
Kereskedelem, javítás	8,81	7,18
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	2,32	6,06
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	5,03	2,94
Pénzügyi közvetítés	6,10	6,62
Ingatlanügylek, gazdasági szolgáltatás	1,45	2,94
Közigazgatás, -védelem; kötelező társadalombiztosítás	9,97	10,18
Oktatás	8,71	18,05
Egészségügyi, szociális ellátás	5,52	13,49
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás, egyéb tevékenység	8,42	7,56
Egyéb	23,33	15,99
N	1 033	1 601

p<0,001

10. táblázat. A megkérdezett jelenlegi/utolsó munkahelyének cégformája nemenként (2010, 2007-ben végzettek)

	Férfi	Nő
Egyéni vállalkozó	2,80	3,87
Bt.	2,12	2,74
Kft.	44,26	33,94
Zrt., nyrt.	18,32	13,16
Kht.	0,58	0,62
Állami	14,85	19,21
Önkormányzati	11,38	19,40
Nonprofit szervezet (alapítvány, egyesület)	1,93	3,62
Egyéb	3,76	3,43
N	1 037	1 603

p<0,001

Amint látható a 10. táblázatban, a diplomás nők szignifikánsan nagyobb arányban dolgoznak az állami és önkormányzati szférában és a nonprofit szektorban, míg a férfiak a versenyszférában dolgoznak nagyobb arányban, ami szintén a nők kisebb keresetének a forrása lehet. Ahogy Koncz (1994) munkájában is szerepel, a versenyszférában nem szívesen alkalmaznak nőket, jórészt az ízlésbeli és a statisztikai diszkrimináció miatt, és az állami szférára (ahol alacsonyabbak a bérek) jellemző inkább az elnöiesedés.

Mint ahogy már láttuk, a nők bérhátránya háttérében közrejátszik a vertikális szegregáció is nemenként, miszerint a nők kisebb arányban vannak vezető beosztásban.

11. táblázat. A megkérdezett beosztása jelenlegi/utolsó munkahelyén, nemenként (2010, 2007-ben végzettek)

	Férfi	Nő
Felsővezető	5,36	1,49
Középvezető	11,02	6,77
Egyéb vezető	10,15	4,84
Alkalmazott	69,64	83,74
Egyéni vállalkozó, önfoglalkoztató	3,83	3,17
N	1 044	1 611

$p < 0,001$

A 11. táblázatból látható, hogy a diplomás nők, 3 évvel a végzés után, jóval nagyobb arányban vannak alkalmazotti besorolásban, és a vezető beosztás (és nem csak a felsővezetői) inkább jellemző a férfiakra. A vertikális szegregáció tehát jelen van a mi adataink szerint is a munkaerőpiacon nemenként, és ez is okozhatja a nők alacsonyabb béreit.

Ezen eredmények tükrében az is kijelenthető, hogy a lányok nagyobb társadalmi mobilitása feltehetőleg csak az iskolai mobilitásra igaz, a tényleges társadalmi mobilitás (ami a későbbi státuszt is figyelembe veszi), mivel a lányok és fiúk háttére általánosságban hasonló, már a fiúk előnyét fogja mutatni.

Összegzés

Dolgozatunkban egyrészt a felsőoktatásban tanuló fiúk és lányok társadalmi háttérét hasonlítottuk össze, másrészt későbbi státuszukat vizsgáltuk nemenként. A diákok iskolai mobilitását vizsgálva, korábbi regionális vizsgálatainkkal összhangban, kimutattuk, hogy a fiúk iskolai mobilitása kisebb, csak jobb háttérrel (jelen esetben az iskolázottabb szülőkkel rendelkezők) jönnek a felsőoktatásba, és emellett kisebbségben is vannak a képzésben. Eredményeink értelmezése során felhívtuk a figyelmet a fiúk önszelekciójára, miszerint már a középiskola megválasztásakor (de a felsőoktatásba jelentkezéskor is) kevésbé választják a diploma felé vezető utat, mint a lányok, és jelentős részük a szakmunkásképzésben szerez végzettséget. A kisebb

arányú gimnáziumi és felsőoktatási továbbtanulás egyik következménye az is, hogy – mint ahogy láttuk – a fiúk a társadalmi háttér szempontjából is szelektáltabbak a felsőoktatásban, mint a lányok. Hogy ennek a folyamatnak a háttérében tényleg az önszelekció áll, bizonyítják további eredményeik is, miszerint azokon a szakokon, ahol férfitúlsúly van, nem érvényesül a fiúk kedvezőbb háttére, a „férfias” szakokra a rosszabb háttérű fiúk is eljutnak, illetve ezeken a szakokon éppen a lányok háttére – ha kicsit is – de kedvezőbb. Azonban a többi képzési területen, ahol nőtúlsúly van (és mint azt láttuk, ezek a szakok vannak többségben), a fiúk háttére jóval kedvezőbb, mint a lányoké, és ebből adódik, hogy az összes szakot figyelembe véve is a fiúk kisebb mobilitása mutatható ki a felsőoktatásban.¹¹

A dolgozat elméleti részében foglalkoztunk a fiúk önszelekciójának okaival, hogy miért van sok lány a felsőoktatásban, és elemeztük azt a kérdést is, hogy miért tanul itt több lány, miközben a munkaerő-piaci megtérülés számukra jóval kisebb. Ez már átvezet dolgozatunk második témájához, a státuszinkonzisztencia-vizsgálathoz, mely a nők oktatásbeli és munkaerő-piaci helyzete között figyelhető meg. Adataink szerint a nők kedvezőbb oktatásbeli helyzete számos vonatkozásban kimutatható, azonban más kutatások és a mi eredményeink szerint is a munkaerőpiacon továbbra is hátrányos helyzetben vannak. Vizsgálataink szerint a diplomás nők végzés utáni helyzete is jóval kedvezőtlenebb, mint a férfiaké, és a jövedelmi hátrányok mellett az annak háttérében álló horizontális és vertikális szegregációt is sikerült kimutatnunk a munkaerőpiacon nemenként. A férfiaknak három évvel a végzés után jóval magasabb volt a havi nettó jövedelme, illetve a nők aránya jóval magasabb volt az oktatás, az egészségügy és a szociális ellátás területén, melyek köztudottan alulfizetett területek. Emellett a diplomás nők aránya kisebb volt a versenyszférában és nagyobb volt a közsférában és a nonprofit szektorban, ami szintén az alacsonyabb keresetek forrása. Végül kimutattuk, hogy három évvel a végzés után a fiúk jóval nagyobb arányban töltöttek be vezető pozíciót, mint a nők, és ez a közép-szintű és egyéb (nem felsőszintű) vezetőkre is igaz. Mindezek azt mutatják, hogy tényleg fennáll a státuszinkonzisztencia, a nők oktatási befektetései kevésbé térülnek meg, mint a fiúké, és visszatérve a társadalmi mobilitásra, valószínű, hogy összességében mégis a fiúk a mobilabbak, és szereznek a szüleiknél kedvezőbb pozíciót, ha nemcsak az iskolai végzettséget, hanem

¹¹ Az, hogy a „maszkulin” szakokra a rosszabb társadalmi háttérű fiúk is eljutnak, összefügghet azzal is, hogy a szegényebb családból jött fiúkra inkább jellemző a materiális értékrend, és napjainkban pl. a műszaki és informatikai végzettséggel rendelkezők későbbi keresetei viszonylag magasak, összehasonlítva a „nőies” szakokkal. Emellett a rosszabb háttérű fiúk azért is választgatják ezeket a „maszkulin” szakokat, mivel a középiskolai tanulmányok alapján itt inkább tudják, mire számíthatnak (egyres bölcse és társadalomtudományi szakoknál nem feltétlenül tudják a [főleg a rosszabb háttérű] középiskolások, hogy mit fognak tanulni, és mire jó az a diploma). Velük szemben a jó háttérű fiúk már megjelennek a „feminin” (pl. a bölcseztudományi és társadalomtudományi) szakokon is, mivel ők inkább tudják, mit takarnak ezek a képzések, ráadásul, mivel körükben kevésbé érvényesül a tisztán materiális értékrend, kevésbé jelent visszatartó erőt, hogy az itt szerzett diplomával esetleg kevesebbet tudnak majd keresni. Tehát a továbbtanulási motivációk és a szakválasztás háttérében jelentős értékrendbeli különbségek is lehetnek, és ezek másképp jelentkeznek a lányok, mint a fiúk esetén. A rossz háttérű lányok kevésbé azonosulnak a materiális értékrenddel, mint a rossz háttérű fiúk, illetve a családi elvárások is mások velük szemben, éppen ezért nagyobb arányban irányul pályaválasztásuk a bölcse és társadalomtudományi pályák felé.

az elért jövedelmet és az egyéb státuszjellemzőket is vizsgáljuk. A fiúk elképzelhető, hogy középfokú végzettséggel is magasabb jövedelmekhez jutnak a rosszul kereső, alacsony beosztású, segítő szakmákban dolgozó diplomás lányok.

Dolgozatunk tehát számos tanulsággal szolgál az oktatásbeli és a munkaerő-piaci nemi különbségekkel kapcsolatban. Most már országos adatokon és az iskolai végzettség mellett a későbbi státuszt is figyelembe véve vizsgálhattuk a férfiak és nők társadalmi mobilitását és a diplomások későbbi munkaerő-piaci helyzetét.

Hivatkozások

- Alexander, K. L., Eckland, B. K. (1974): Sex Differences in the Educational Attainment Process. *American Sociological Review*, 39(5), 668–682.
- Bae, Y., Choy, S., Geddes, C., Sable, J., Snyder, T. (2000): *Trends in Educational Equity of Girls and Woman*. Natl. Cent. Educ. Stat., Washington, D.C.
- Buchmann, C., Diprete, T. A. (2006): The Growing Female Advantage in College Completion: The Role of Family Background and Academic Achievement. *American Sociological Review*, 71, 515–541.
- Buchmann, C., Diprete, T. A., McDaniel, A. (2008): Gender Inequalities in Education. *Annual Review of Sociology*, 34, 319–337.
- Charles, M., Bradley, K. (2002): Equal but Separate? A Cross – National Study of Sex Segregation in Higher Education. *American Sociological Review*, Vol. 67. No. 4. 573–599.
- Dimaggio, P. (1982): Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students. *American Sociological Review*, Vol. 47. April, 189–201.
- Dimaggio, P., Mohr, J. (1985): Cultural Capital, Educational Attainment, and Marital Selection. *The American Journal of Sociology*, Vol. 90. No. 6 (May, 1985), 1231–1261.
- Diprete, T. A., Buchmann, C. (2006): Gender-Specific Trends in the Value of Education and the Emerging Gender Gap in College Completion. *Demography*, 43, 1–24.
- Ferge Zs.(1976): A nők és a döntéshozatal. *Szociológia*, 1976/2, 202–219.
- Fényes H. (2009): Nemek szerinti iskolai eredményesség és a férfihátrány hipotézis. *Magyar Pedagógia*, 109. évf. 1. sz. 77–101.
- Fényes H. (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 228.
- Fényes H. (2011): Gender Inequalities in Higher Education. Evidence from the “Partium” Region. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* (megjelenés alatt).
- Fényes H., Pusztai G. (2006): Férfiak hátránya a felsőoktatásban egy regionális minta tükrében. *Szociológiai Szemle*, 16:(1), 40–59.
- Fényes H., Ceglédi T. (2010): Fiúk és lányok iskolai eredményességének különbségei. In: Buda A., Kiss E. (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek* (VI. Kiss Árpád Konferenciakötet) Kapitális Kft., Debrecen, 276–285.

- Freeman, C. E. (2004): *Trends in Educational Equity of Girls and Woman 2004*. National Center for Education Statistics U.S. Department of Education.
- H. Sas J. (1984): *Nőies nők és férfias férfiak. A nőekkel és férfiakkal kapcsolatos sztereotípiák élete, eredete és szocializációja*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jacobs, J. A. (1996): Gender Inequality and Higher Education. *Annual Review of Sociology*, Vol. 22. 153–185.
- Jacobs, J. A. (1999): Gender and the Stratification of Colleges. *The Journal of Higher Education*, Vol. 70. No. 2. 161–187.
- Koncz K. (1994): Nők a rendszerváltás folyamatában. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Könyvek 2, Replika Kör, Budapest, 209–222.
- Mickelson, R. A. (1989): Why Does Jane Read and Write so Well? The Anomaly of Woman's Achievement. *Sociology of Education*, Vol. 62. (January), 47–63.
- Nagy P. T. (2004): A felsőoktatásba vezető út és az önszelekció. *Iskolakultúra*, 2004/9. 57–71.
- OKM oktatásstatisztikai adatgyűjtése: www.okm.gov.hu
- Oktatásstatisztikai évkönyv 2007/2008*. Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium Statisztikai Osztálya.
- Róbert P. (2000): Bővülő felsőoktatás: Ki jut be? *Educatio*, 2000/1. 79–94.
- Székelyi M., Csepeli Gy., Örkény A., Szabados T. (1998): *Válaszúton a magyar oktatási rendszer*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Treiman, D. J. (1998): Iparosodás és társadalmi rétegződés. In: Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 86–110.

Bronzmécse (másolat), 1. század vége, 2. század eleje